

құқықтарының кепілдіктерін демократияландыру, ізгілендіру және күшейту бағытында жүргізіледі. Шетелдік, әсіресе жақын маңдағы мемлекеттердің қылмыстық іс жүргізу заңнамасының жекелеген новеллалары басқа елдер үшін тартымды бола түседі, белсенді зерттеледі және көбінесе ұлттық заңнаманы жетілдіру барысында ескеріледі.

Осы мақала диссертациялық зерттеу шеңберіндегі алғашқы ғылыми жарияланым болып табылады. Барлық мүдделі тұлғаларды ынтымақтастыққа, белгіленген тақырыпты зерттеуде пікір және тәжірибе алмасуға шақырамыз.

#### **Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:**

1. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейін тұжырымдамасы (ҚР Президентінің 15.10.2021г. №674 Жарлығы) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (қаралған күні: 25.04.2022г).

2. Диссертация Прокоповой А.А. на тему «Ускоренное досудебное производство в Республике Казахстан и Российской Федерации: сравнительно-правовое исследование» <https://www.dissercat.com/content/uskorennoe-dosudebnoe-proizvodstvo-v-respublike-kazakhstan-i-rossiiskoi-federatsii-sravnitel> (қаралған күні: 25.04.2022г).

УДК 329.1

## **ӘКІМШІЛІК ӘДІЛЕТ ЖҮЙЕСІНДЕ ШАҒЫМДАНУ ИНСТИТУТЫ**

**Першеев Алишер Сапарбекович**

[alihoja90@mail.ru](mailto:alihoja90@mail.ru)

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің Заң факультеті, Нұр-Сұлтан қ, Қазақстан  
Ғылыми жетекшісі - И.С. Сактаганова

Азаматтар мен ұйымдар өздерінің құқықтары мен мүдделерін іске асыру процесінде мемлекеттік органдарға жүтінген кезде оларды шешу кезінде Қазақстан Республикасының заңнамасында белгілі бір ережелер көзделген даулы жағдайларға жиі тап болады. Жария дауларды сот және сотқа дейінгі шешу институттары "әкімшілік Әділет" жалпы терминімен қамтылады. "Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес әкімшілік-процестік құқықты дамыту тұрғысынан Азаматтық-процестік Кодекспен үндесетін жария-құқықтық дауларға жаңа қағидаттар мен кепілдіктерді қолдану туралы мәселені шешу қажет.

Яғни, жариялы-құқықтық сипаттағы дауларды шешу тәртібінің процестік оқшаулау проблемасы қаралуға жатады. Әкімшілік әділет құқықтық мемлекеттің, мемлекеттік басқарудың және әкімшілік құқықтың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Алайда, ғалымдар мен практиктер арасында әкімшілік Әділет туралы біржақты түсінік жоқ. "Әкімшілік Әділет" ұғымының мазмұнын зерделеуді терең талдауға кіріспей, біз оны "бір жағынан азаматтар мен заңды тұлғалар арасындағы әкімшілік басқару саласында туындайтын дауларды қарау және шешу тәртібі, екінші жағынан, құқықтық дауларды шешу үшін арнайы құрылған юрисдикциялық органдар жүзеге асыратын әкімшілік органдар" деп анықтауды ұсынамыз [1, с.132].

Әкімшілік Әділет сотқа дейінгі шағымдану институтын қамтиды, оны сотқа жүгінгенге дейін биліктің әкімшілік органына шағым беру кезеңін көздейтін (міндетті) рәсім деп түсінуге болады.

Мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларының актілеріне, шешімдеріне, әрекеттеріне, әрекетсіздігіне сотқа дейін шағымдану рәсімі туралы айта отырып, шағым жасаудың екі институтын бөліп көрсетуді ұсынамыз: ведомствоішілік және ведомстводан тыс.

Ведомствоішілік шағым жасау институты-бұл тікелей жоғары тұрған мемлекеттік орган (Жоғары тұрған лауазымды адам) жүзеге асыра алатын, қабылданған шешімді қайта қарау институты.

Жеке және заңды тұлғалардың мемлекеттік органдарға, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, қоғамдық бірлестіктерге, ұйымдарға өтініш жасау құқығы Қазақстан Республикасы Конституциясының 33-бабында көзделген. Кейбір мемлекеттерде жоғары тұрған мемлекеттік органдарға шағымдану кезеңі міндетті болып табылады, онсыз азаматтың сотқа шағымдануға құқығы жоқ (Венгрия, Латвия, Австрия) [2]. Қазақстанда жоғары тұрған органдарға (жоғары тұрған лауазымды тұлғаға) немесе сотқа шағым берудің баламалы тәсілі қарастырылған. Мәселен, Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабына сәйкес. Бұл жағдайда жоғары тұрған мемлекеттік органға немесе лауазымды адамға шағым жасалғаннан кейін уақыт пен қаржылық шығындарды қысқарту жөніндегі проблемаларды шешуге мүмкіндік бермейтін сотқа жүгіну міндеттілігін белгілеудің қажеті жоқ деп ойлаймыз.

Мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағым жасалған кезде жария дау туындайды, оның туындауына негіз Мемлекеттік органдардың әкімшілік шешімдеріне, сондай-ақ осы органдардың лауазымды адамдарының, әдетте, мемлекеттік органның басшылығына (жоғары тұрған басшыға) өтініш білдіретін әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жеке және заңды тұлғалардан берілген шағым болып табылады лауазымды адамға).

Кейбір ведомстволарда жеке және заңды тұлғалардың өтініштері мен шағымдарымен жұмыс істеу бойынша арнайы құрылымдық бөлімшелер құрылуы мүмкін, бірақ көбінесе іс жүзінде шағымдар мен өтініштер бойынша мәселелерді шешумен мемлекеттік органдардың белгілі бір бөлімшелерінің басшылары айналысады. Жұртшылықтың міндетті түрде қатысуымен ведомствоішілік шағымдану рәсімін оңайлату мақсатында мемлекеттік органдарда апелляциялық комиссиялар құру жаңалық болып табылады. Мысалы, Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігінде апелляциялық комиссия құрылды, оның құрамына "Атамекен" Ұлттық Кәсіпкерлер палатасының өкілдері кіреді, ол салықтық және кедендік даулар бойынша тексеру нәтижелеріне шағымдарды қарайды. Осындай комиссия Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігінде де құрылған, жұртшылық өкілдерінің қатысуымен осындай комиссиялар құру оң үрдіс болып табылады және азаматтардың мемлекеттік органдардың шешімдеріне деген сенімін айтарлықтай арттыруға қабілетті деп санаймыз.

ӘҚБтК-нің 827-бабының 3-тармағына сәйкес шағымдар ауызша және жазбаша болуы мүмкін. Тиісті лауазымды адамдардың қабылдауында адамдар баяндайтын ауызша шағымдар жазбаша түрде ұсынылған шағымдармен бірге жалпы негіздерде шешіледі. "Жеке және заңды тұлғалардың өтініш жасау тәртібі туралы" Қазақстан Республикасының Заңы "өтініш" ұғымына жалпы анықтама ғана береді, бұл дегеніміз-өтінішті қарайтын субъектіге немесе лауазымды тұлғаға жіберілген жеке немесе ұжымдық жазбаша, ауызша не электрондық құжат, бейнеконференцбайланыс, бейнеөтініш нысанындағы ұсыныс, арыз, шағым, сұрау салу немесе үн қосу ұғымының мағынасын білдіреді. бұл шағым ауызша да берілуі мүмкін. ӘТК (101-бап), өз кезегінде, шағымның жазбаша және электрондық нысанын ғана анықтайды. Біздің ойымызша, ауызша шағым азаматтарды жеке қабылдау рәсімінің,

сондай-ақ "сенім телефоны" жұмысының болуына байланысты қажетті нысан болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың бәріне қоғамдық дауларды сотқа дейін шешкен кезде тиісті бақылау жүйесі жоқ екенін қосу керек. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы, өкінішке орай, мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды тұлғаларының "жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы" Қазақстан Республикасының заңдарын сақтамағаны үшін азаматтар мен ұйымдардың шағымдарын қарау тәртібі мен мерзімдерін бұзғаны үшін қосымша жауапкершілігін белгілемейді. "Әкімшілік құқық бұзушылық туралы" Қазақстан Республикасының Кодексінде 189-бап көзделген, алып тасталды-ҚР 2020.06.29 № 351-VI (2021.07.01 бастап қолданысқа енгізілді) Заңымен. жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі мен мерзімдерін бұзғаны үшін. Бұл жағдайда жақын шет елдердің тәжірибесін ескере отырып (мысалы, Ресей Федерациясы ӘҚБТК-нің 5.59-бабы Мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, мемлекеттік және муниципалдық мекемелердің және жариялы маңызды функцияларды жүзеге асыру жүктелген өзге де ұйымдардың лауазымды адамдарының әкімшілік жауапкершілігін белгілейді), ҚР ӘҚБТК-де әкімшілік жауапкершілікті айқындайтын норманы көздеу қажет деп ойлаймыз азаматтар мен ұйымдардың өтініштерін қарау тәртібі мен мерзімдерін бұзғаны үшін.

Осылайша, ведомствоішілік шағым жасау институты ең жедел, қаржылық шығындарды талап етпейтін институт болып табылады және оны мемлекеттік органдардың шағымдарды қарау тәртібі мен мерзімдерін бұзғаны үшін жауапкершілік деңгейін арттыру жолымен жетілдіру жағдайында өтініш берушілер үшін ең оңтайлы және сенімді институт болып табылады.

Шағым беру рәсімінің екінші институты – ведомстводан тыс. Қазақстан Республикасында бірқатар негізгі мемлекеттік ведомстводан тыс институттар бар, онда жеке заңды тұлғаның мемлекеттік билік органдарының шешімдеріне, актілеріне (мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларының әрекеттері мен әрекетсіздіктеріне) шағыммен жүгінуге құқығы бар. Оларға прокуратура органдарын, Парламент депутаттарын, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді жатқызуға болады. "Прокуратура туралы" Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 20 маусымдағы № 81-VI Заңының 1-бабына сәйкес прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады. Прокуратура органдары жоғары қадағалауды жүзеге асыра отырып, заңдылықтың бұзылуын, оған ықпал ететін себептер мен жағдайларды, сондай-ақ олардың салдарларын анықтауға және жоюға міндетті ("Прокуратура туралы" ҚР Заңының 4-бабының 2-тармағы); лауазымды адамдар қолданған тыйым салу немесе шектеу сипатындағы шаралардың күшін жоюды талап етуге, негіздер болған кезде және заңда көзделген тәртіппен заңсыз актінің қолданылуын толық немесе ішінара тоқтата тұруға ("Прокуратура туралы" ҚР заңының 44-бабы 1-тармағының 8) тармақшасы) құқылы. Прокуратура органдары жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін (шағымдарын) қарау кезінде Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2018 жылғы 1 шілдедегі № 72 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасы прокуратурасының органдарында, ведомстволарында, мекемелерінде және білім беру ұйымдарында өтініштерді қарау жөніндегі Нұсқаулықты басшылыққа алады."қадағалау. Сонымен қатар, прокурорға қорғаныс реакциясы тән, онда прокурор мемлекеттік органдар атынан әрекет ететін мемлекеттің заңы мен қорғауында болуы керек. Соның салдарынан прокурор мемлекеттік органның жағында екені анық. Осылайша, біздің ойымызша, мемлекеттік органдардың шешімдеріне шағымдану жүйесіндегі прокуратура институты ең тиімді және объективті емес.

Парламент депутаттарына өтініш жасау да мемлекеттік билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының белгілі бір әрекеттеріне шағым жасау нысандарының бірі болып табылады, депутаттар өздеріне келіп түскен өтініштерді қарау бойынша мемлекеттік функцияларды орындау мерзімдері мен тәртібінің сақталуына дербес жауапты болады. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы Конституциялық заңының 25-бабына сәйкес.

#### **Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:**

1. Шишимбаева С. Әкімшілік Әділет мәселесіне (теориялық-құқықтық аспектілер): II Халықаралық әкімшілік құқық мектебінің материалдары (ғылыми-практикалық семинар), Астана, 25 қараша 2011 ж. / з. ғ. д. Ж. Д. Бусурманова, з. ғ. к. А. Б. Габбасова. – Астана: "Қазақстан Республикасының Заңнама институты" ММ, 2012. – Б.132-139.

2. Сунгуров А. Әкімшілік шешімдерге шағымдану институты: әкімшілік әділет жолында. [Электрондық ресурс]. URL: <http://www.civicbook.ru>. (19.09.2018 ж. қол жетімді).

3. Тлембаева Ж.У. Қазақстан Республикасында олардың әкімшілік және өзге де жария-құқықтық қатынастарынан туындайтын құқықтық дауларды соттан тыс реттеу: жай – күйі және даму перспективалары // жария құқықтың жылнамасы-2016 : Әкімшілік акт. - М.: Инфотропигі, 2016. – Б.266-276.

УДК 343.3.1

## **СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ, ФУНКЦИИ ПРАВОСОЗНАНИЯ**

**Сактаганова Акмарал Бакытовна**

[Aridnis@mail.ru](mailto:Aridnis@mail.ru)

*Докторант 2 курса юридического факультета  
Евразийского Национального университета Л.Н. Гумилева,*

*г. Нур-Султан, Казахстан*

*Научный руководитель – Абдрасулов Е.Б.*

Некоторые исследователи рассматривают общественное сознание в качестве способа, при помощи которого можно воспринимать и реализовывать естественный и нормальный способ ведения различных дел, привычные модели разговора и действий, а также понимание мира людьми с точки зрения здравого смысла [1].

Учитывая различные подходы к понятию правосознания, проанализировав его признаки, постараемся дать свое определение этому сложному явлению. Правосознание - это форма общественного сознания, связанная с правовыми явлениями, целостной сферой права и представлениями о должном праве, которая выражается в многообразных действиях индивидов и его социумов правомерного и противоправного характеров, в результате которых конструируется законность через преодоление объективных общественных противоречий [2].

Правовые установки – это готовность субъектов к правовому поведению того или иного характера, сформированная на основе как правовых чувств и представлений, так и степени приобщения личности к результатам правовой идеологии. Правовые установки тесно связаны с понятием правовой социализации, «играющей фундаментальную роль в понимании правового поведения, включая как соблюдение, так и сотрудничество с законом и